

Van gelijke kansen naar gelijke uitkomsten:

Toekomstscenario's met brede welvaart

Trendbureau Drenthe en Sociaal Planbureau Groningen
zijn onderdeel van CMO STAMM

Van gelijke kansen naar gelijke uitkomsten:

Toekomstscenario's met brede welvaart

rijksuniversiteit
groningen

Van gelijke kansen naar gelijke uitkomsten:

Toekomstscenario's met brede welvaart

Oratie uitgesproken door

prof. dr. Aleid Brouwer

op 10 januari 2025

bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder
hoogleraar

Brede Welvaart & Kansen(on)gelijkheid

aan de

Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen

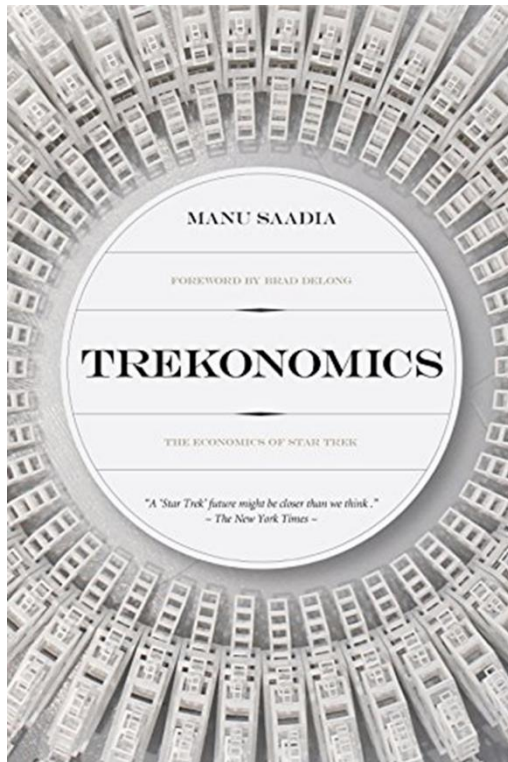
**rijksuniversiteit
groningen**

Een wijs man zegt in een toekomst *“Veel is er veranderd de afgelopen 300 jaar, mensen zijn niet langer geobsedeerd door het verzamelen van dingen, honger is verdwenen, net als de noodzaak tot bezit, we zijn onze kindertijd ontgroeid – de verwerving van rijkdom is niet langer de bron van al onze acties, maar we werken om onszelf en de rest van de mensheid te verbeteren”* (Captain Jean Luc Picard in Star Trek: First Contact, 1996, Film). In die toekomst gebruiken ze op aarde geen geld. Mensen werken omdat ze dat willen, met als doel een goede reputatie. De mensheid heeft de klimaatproblematiek overwonnen en de ongelijkheid ook, door de uitvinding van de replicator, waardoor ieder mens dat wat nodig is door een machine kan laten produceren. We zijn de schaarste voorbij, er is bestaanszekerheid voor alle mensen (Webb, 2019).

Utopie?

Deze utopische egalitaire post-kapitalistische toekomst uit het Star Trek universum (zie figuur 1) is er wel één die mij aanspreekt. Het schetst een optimistische toekomst voor de mensheid, de democratie overwint, zonder exploitatie van aarde en mensheid en in ieders noden wordt voorzien. We zijn daar nu nog lang niet. De klimaatcrisis wordt ontkend door velen en we hebben ook geen machine die dingen voor ons kan produceren uit afval, zoals de replicator in Star Trek. Met het huidige politieke economische klimaat is ook maar de vraag of, wanneer er wel zo'n machine werd uitgevonden, deze

zou bijdragen aan gelijkheid, of gekidnapt zou worden door grootkapitaal.

Figuur 1: De omslag van Trekonomics, The Economics of Star Trek (Saadia, 2016)

Toch wil ik deze utopie niet direct omkappen, mijns inziens zit er veel toekomst in een gelijkere verdeling van middelen en een economie die niet alleen gestoeld is op materiële welvaart. De Franse econoom Saadia (2016) schreef dat de post-schaarste economie van Star Trek een maatschappij verkent die zich moet aanpassen aan een nieuw evenwicht. We hebben als wereld voldoende, we moeten alleen herverdelen. Volgens Duclos (2017) kan de economie van post-schaarste werkelijkheid worden wanneer we de drempel overgaan van verandering van waarden én een drastische reorganisatie van middelen kunnen organiseren. Dit vraagt om een meer radicale transitie van de maatschappij dan de weg van verduurzaming die we nu gaan. Ik sluit hierbij aan bij Jhagroe (2024), die zegt dat de manier waarop we de klimaatproblematiek nu aanvielen vooral ontworpen is voor kapitalisten en koopkrachtigen, maar die vooral niet ongemakkelijk mag zijn.

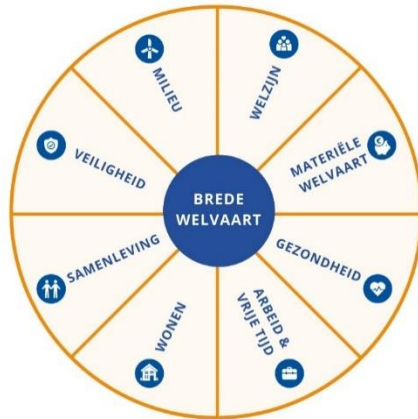
In mijn verhaal vandaag neem ik u mee in mijn gedachten over hoe kansengelijkheid en brede welvaart in elkaars verlengde liggen en hoe we op deze wijze een nieuwe manier van denken over waarde kunnen omhelzen. Actuele dossiers als de klimaatcrisis, toenemende ongelijkheid, verminderd vertrouwen in de overheid of zorgen over polarisering tussen bevolkingsgroepen onderstrepen de urgentie van een bredere blik op maatschappelijke vooruitgang.

Brede welvaart, concept en toepassing

Wat is dat dan, brede welvaart? Het is het buzzword van nu. In Coalitie-akkoorden op alle bestuurslagen, in Nij Begun en het Nationaal programma Groningen staat het: brede welvaart. Wanneer je het zegt zonder er echt over na te denken, is het natuurlijk iets dat iedereen wel wil. Het probleem is dat het echt omarmen van brede welvaart best ingewikkeld is en moeilijke keuzes met zich meebrengt, zowel individueel als politiek. Brede welvaart gaat uit van een drastische verandering in het denken over welzijn en welvaart. Daar waar werkelijk alles wat het leven de moeite waard maakt bijdraagt aan een gebalanceerd welzijn voor jezelf en je omgeving, betekent dit ook afscheid nemen van een groei-economie zoals we die nu kennen.

Brede welvaart is een concept waarin we nadenken over wat echt bijdraagt aan het leven van mensen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (2018) spreekt over brede welvaart in acht dimensies. Deze dimensies zijn welzijn, materiële welvaart, gezondheid, arbeid en vrije tijd, wonen, samenleving, veiligheid en milieu. Het CBS gaat vooral in op brede welvaart op landelijk niveau. De definitie van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) lijkt hierop, met een focus op het welzijn van mensen. Het is een maatstaf voor alles dat mensen van waarde vinden. Naast materiële welvaart noemen zij ook zaken als gezondheid, onderwijs, milieu en leefomgeving, sociale cohesie, persoonlijke ontplooiing en (on)veiligheid. Het gaat bij zowel CBS als

PBL om de kwaliteit van leven in het 'hier en nu', als om de effecten van onze manier van leven op het welzijn van mensen op andere plekken en voor toekomstige generaties (Evenhuis et al., 2020). Echter, PBL bekijkt dit specifiek vanuit de regio. Of mensen een baan kunnen vinden, een goede school voor hun kinderen of adequate gezondheidszorg kunnen ontvangen hangt af van waar ze wonen. Het begrip brede welvaart moet specifiek in een regionaal perspectief worden geplaatst (Raspe et al., 2019). Sociaal Planbureau Groningen (SPG) en Trendbureau Drenthe (TD) gebruiken een combinatie van verschillende indicatoren binnen de eerder genoemde acht dimensies (zie figuur 2), om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de brede welvaart in onze regio's. Zo kunnen we trends over de tijd volgen en vergelijken met andere regio's. Het gaat hierbij niet alleen om kwantitatieve data zoals die van het CBS, maar juist ook om kwalitatieve informatie. Denk hierbij aan ervaren gezondheid, vertrouwen in de medemens, ervaren bereikbaarheid en toegang tot groene ruimte. Deze verkrijgen wij via onze inwonerspanels, maar ook door interviews en andere vormen van participatie. De acht dimensies worden objectief gemeten, maar werken vanuit dit perspectief beter wanneer aangevuld met subjectieve data. We brengen niet alleen de huidige situatie in kaart, maar proberen ook te laten zien waar verbeteringen mogelijk zijn. Belangrijk hierbij is het meenemen van de meningen van de inwoners; in de resultaten, maar ook in de duiding.

Figuur 2: Het wiel van brede welvaart (Sociaal Planbureau Groningen, 2020).

Helaas blijft het voor brede welvaart in beleid nu nog vaak bij het noemen, het concept, maar wordt er maar weinig daadwerkelijk geïmplementeerd (Evenhuis et al., 2020; Weterings et al., 2022). Daarnaast blijft de brede welvaart vooral in het hier en nu ‘hangen’. Op Prinsjesdag 2024 gaven PBL, CBS en Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) in de reflectie brede welvaart aan dat juist met die focus op het nu, maatregelen voor het aanpakken van structurele ongelijkheid voor de toekomst ontbreken. De focus van het kabinet Schoof op het nu zet druk op de samenhang in de samenleving en dat brengt de brede welvaart van de toekomst in gevaar (vergelijk Putters, 2024). Voor herstel van vertrouwen is nodig dat de overheid begrijpt wat mensen belangrijk vinden, dat de overheid hun belangen zorgvuldig afweegt en dat deze problemen daadwerkelijk oplost (Claassen & Cools, 2024). Maar

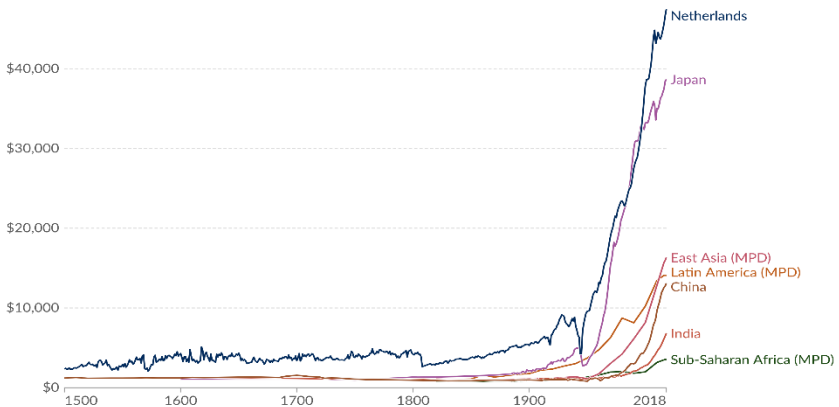
waarom is dat dan nodig om een nieuw concept te gebruiken, waarom kunnen we niet gewoon verder bouwen op het Bruto Binnenlands Product (BBP) om over welvaart te spreken? Dat werkt nu, toch?

Om meerdere redenen vind ik dat het BBP als maat voor welvaart niet erg goed werkt. Ten eerste, bij het BBP gaat het niet over welvaart, maar over productie. Daarnaast gaat het voorbij aan zaken die minder gemakkelijk meetbaar zijn, maar die ook bijdragen aan welvaart. Het BBP is een groeimaat; meer staat hierbij gelijk aan beter (Bleys, 2010). In beginsel was en is het ook zo dat wanneer het BBP van een land stijgt dit positieve effecten heeft op de hoeveelheid scholing, toename van de gezondheid, vermindering van armoede, verhoging van de levensverwachting, verlaging van de kindersterfte en verhoging van de sociale zekerheid (Škare & Družeta, 2016; Dahliah & Nur, 2021). Echter, wanneer de groei van het BBP blijft doorgaan, in extreme mate – zoals sinds het midden van de vorige eeuw in het zogenaamde ontwikkelde deel van de wereldeconomieën (zie figuur 3), komen daarbij steeds meer negatieve gevolgen van deze groei: toename van welvaartsziekten, toenemende ongelijkheid, uitputting en opwarming van de aarde. Dit zijn de effecten die je niet wilt (o.a. Van den Berg, 2009; Egger et al., 2012; Naguib, 2015; Neuenkirch & Neumeijer, 2015, Aydin, 2019; Rao & Yan, 2020)(zie figuur 4). Hier in Nederland zijn mensen van de 'generatie X' de laatste generatie die het vanzelfsprekend materieel beter kregen dan hun

ouders. Voor mijn kinderen en hun kinderen is dit verre van een garantie, eerder misschien wel een onmogelijkheid (Van den Bergh, 2009; 2010; 2017). Maar misschien moeten we die focus alleen op materiële welvaart ook helemaal niet willen. Ernstiger lijkt me de kans dat ook een garantie op brede welvaart er niet is voor de volgende generaties wanneer we doorgaan zoals we de laatste 100 jaar deden.

GDP per capita, 1500 to 2018

This data is adjusted for inflation and for differences in the cost of living between countries.

Data source: Maddison Project Database 2020 (Bolt and van Zanden, 2020)

Note: This data is expressed in international-\$' at 2011 prices.

OurWorldInData.org/economic-growth | CC BY

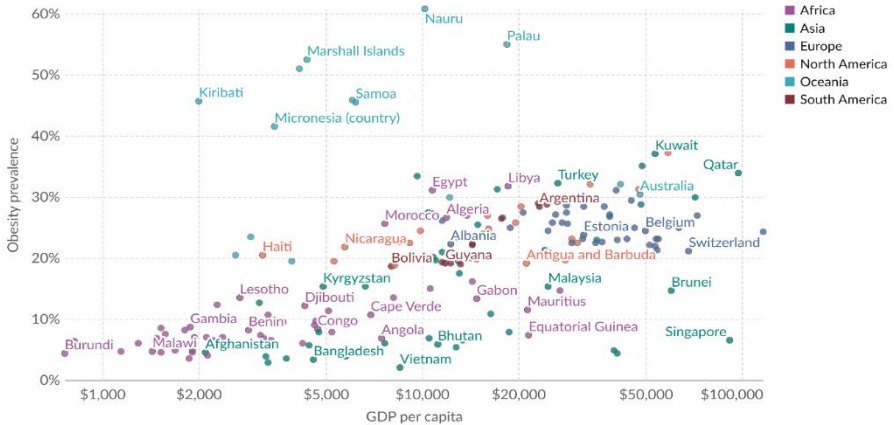
1. **International dollars:** International dollars are a hypothetical currency that is used to make meaningful comparisons of monetary indicators of living standards. Figures expressed in international dollars are adjusted for inflation within countries over time, and for differences in the cost of living between countries. The goal of such adjustments is to provide a unit whose purchasing power is held fixed over time and across countries, such that one international dollar can buy the same quantity and quality of goods and services no matter where or when it is spent. Read more in our article: [What are Purchasing Power Parity adjustments and why do we need them?](#)

Figuur 3: De ontwikkeling van het BBP sinds 1500 (Our World in Data, 2024)

Share of adults who are obese vs. GDP per capita, 2016

Our World
in Data

Obesity is defined as having a body-mass index (BMI) ≥ 30 . BMI is a person's weight (in kilograms) divided by their height (in meters) squared. GDP per capita measured in constant international-\$ means it is adjusted for price differences between countries and adjusted for inflation to allow comparisons between countries and over time.

Data source: World Health Organization - Global Health Observatory (2024); World Bank (2023) OurWorldinData.org/obesity | CC BY

Figuur 4: BMI afgezet tegen BBP (Our World in Data, 2024)

Het BBP is een smal begrip van welvaart, waarbij alleen gekeken wordt naar monetaire opbrengsten en waarbij groei de enige wenselijke richting is. Dat doet tekort aan wat de economie eigenlijk ten doel heeft. Want dat is het verhogen van het nut. En de verhoging van het nut hoeft niet per se een verhoging van het BBP te zijn. Het gaat nu juist om de verhoging van individueel en maatschappelijk welzijn, daar is groei van productie niet voor nodig (Adelman, 1975; Offer, 2000). Daarnaast gaat men er bij dit groeidenken vanuit dat alle economische activiteiten bijdragen tot verhoging van het welzijnsniveau. De aanname is dat er geen negatieve impact van activiteit bestaat, we weten echter dat dit niet

het geval is (o.a. Van den Berg, 2009; Egger et al., 2012; Naguib, 2015; Neuenkirch & Neumeijer, 2015, Aydin, 2019; Rao & Yan, 2020). Het grootste probleem met het BBP mijns inziens, en het probleem met de meeste impact, is de bezorgdheid die er bestaat over de duurzaamheid van groeidenken. Bij groeidenken gaat men ervan uit dat het ecosysteem hulpbronnen levert die nodig zijn voor het productieproces en tegelijkertijd de afvalstromen die zijn gegenereerd kunnen absorberen. Dat ecosysteem is flink uit balans nu (Bleys, 2010; Bleys & Whitby, 2015, Van den Bergh, 2017). Met de earth overshoot day die in de afgelopen 10 jaar al weer 16 dagen naar voren opschoof van 16 augustus in 2014 naar 1 augustus in 2024, is de vraag niet of we meer kunnen groeien, maar juist of we de schade van het overschieten van de gebruikshoeveelheid sinds de jaren 1970 kunnen compenseren? (Carlsen, 2024; WWF, 2024). We consumeren meer en meer. Als we kijken naar de reële consumptie, dat wil zeggen de consumptie gecorrigeerd voor inflatie sinds 1970, is die meer dan verdubbeld. De jaarlijkse groei van de reële consumptie ligt gemiddeld rond de 1,5% tot 2% over lange periodes. Deze stijging van de consumptie wordt vooral gedragen door een gestegen levensstandaard en toegenomen consumptie per persoon (Zacarias-Farah & Geyer-Allély, 2003; Van der Ven, 2011; Jones et al., 2017, Guan et al., n.d.). Dus per persoon eten we meer, gebruiken we meer grondstoffen en produceren we veel meer afval dan circa 60 jaar geleden. Elk jaar weer overschrijden we hiermee onze planetaire grenzen (Scientas, 2024).

Het lijkt alsof we ons welzijn alleen kunnen meten in termen van geld en bezit. Maar wanneer ik vraag aan deelnemers aan workshops over brede welvaart, “*Wat maakt dat je je leven een 7, of een 8 of een 9 geeft?*” wordt er slechts zelden gesproken in termen van geld en bezit. Mensen definiëren hun eigen welzijn in termen van gezondheid, vrienden, familie, fijn wonen, voldoende hebben. Natuurlijk het is zo dat geen geld – in onze huidige economie – ongelukkig maakt, maar tegelijkertijd weten we uit wetenschappelijk onderzoek dat meer geld niet per se meer gelukkig maakt (Easterlin, 2004; Bauncells & Sarin, 2008; Mogilner & Norton, 2016; Rijnks et al., 2019). Waar worden mensen dan wel gelukkig van? Of beter, wat geeft mensen een goede mate van tevredenheid met het leven? Onderzoek laat zien dat mensen tevreden zijn met hun leven wanneer er sprake is van bestaanszekerheid (Wilson & McDaid, 2021, Pinto et al., 2021; McKay et al., 2023), mensen kunnen leven in gelijkwaardigheid (Steel & Pelora, 2005; Ott, 2005 & 2011; Shenk, 2009; Ferrer-i-Carbonell & Ramos, 2021) en dat ze een nuttige invulling van hun dagen hebben door het doen van betaald of onbetaald werk (Gorovei, 2000; Cole et al., 2009 ; Ohtake, 2012; Krause, 2013; Mosselman et al., 2024). Het mooie is, deze tevredenheid laat zich vooral goed meten op het lokale of regionale niveau. Recente studies naar wellbeing & happiness laten zien dat er een sterke link is tussen blije mensen op ‘blijje’ plekken (Ballas & Tranmer, 2012; Scott, 2015; Abreu et al., 2019; Rijnks et al, 2019; Lee et al., 2022).

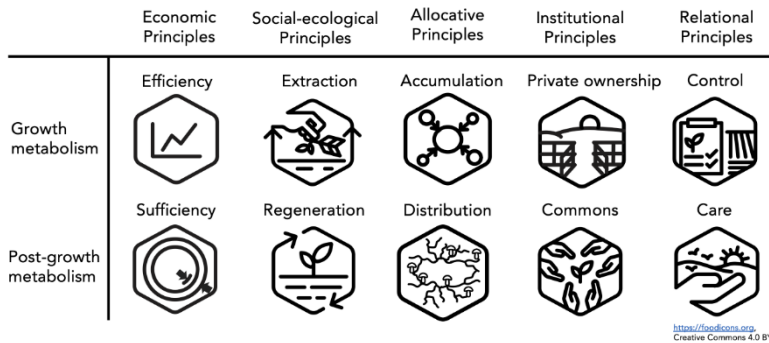
Inzetten op brede welvaart en post-groei

Brede welvaart is een begrip dat bij uitstek aandacht geeft aan alles wat van waarde is, met name vanuit lokaal perspectief. Hoe kunnen we dit begrip nu inzetten om op een andere – meer duurzame -- manier te kijken naar welzijn en welvaart van mensen? Heel simpel op papier, maar een stuk moeilijker in de praktijk (Weterings et al., 2022). We kunnen starten door uit te ruilen tussen de dimensies. Minder consumeren door minder materiële welvaart, maar wel hoger scoren op vrije tijd, balans en vertrouwen in de mensheid. Minder uitstoot door minder te reizen en wel meer groene ruimte en schone lucht. Dit vraagt om een nieuw economisch denkkader van post-groei. Post-groei is een academische richting waarbij uitgegaan wordt van een transitie van het huidige economische systeem naar een meer holistisch en kwalitatief begrip van vooruitgang (Paulson & Büchs, 2022; Parrique et al., 2023).

Bij post-groei gaan we van efficiëntie naar toereikendheid, van extractie naar regeneratie, van accumulatie naar verdeling, van eigendom naar gemeenschap en van controle naar zorg (zie figuur 5) (Escobar, 2015; Common Network, 2021; Fioramonti et al., 2022; Hayden, 2024; Paulson & Büchs, 2022; Parrique et al., 2023), hierbij moeten we ook een herwaardering van onze 'daily activity space' doorvoeren (Ziai, 2007; Schulz & Baileu, 2014; Pansera & Fressoli, 2021). Kunnen we ook vakantie vieren aan de kust van Friesland en genieten van de zonsopgang

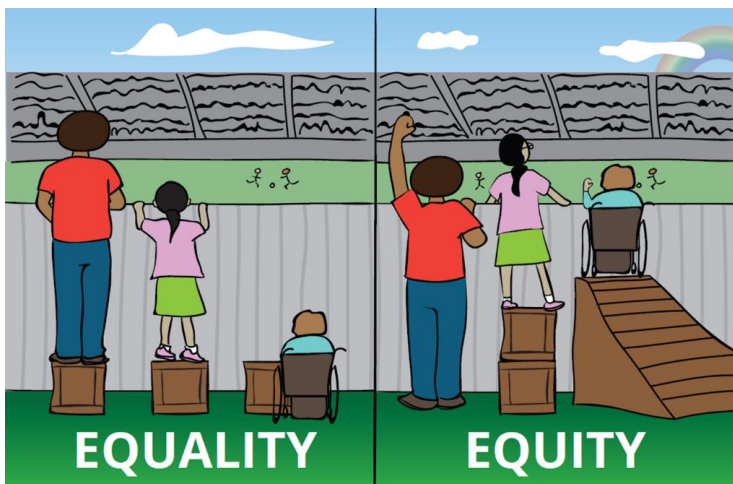
aan het Lauwersmeer in plaats van de Griekse eilanden of het strand van Bali? Kunnen we Sinterklaas vieren met beleveniscadeaus in plaats van schoenen vol met plastic dingen van Chinese websites? Kunnen we genieten van meer plant-based eten in plaats van kiloknaller biefstukken op ons bord (Schwanen & Wang, 2014; Anderson et al., 2017; Ma & Dong, 2023; Soper, 2023)? Dit vraagt veel van ons; van de markt, van de consument, van onszelf. Laat ik beginnen met de mededeling dat ik zeker geen heilige ben en dat ik ook regelmatig bezwijk onder de verleidingen van de markt.

Figuur 5: De mechanismen van post-groei (foodicons.org, 2024)

De rol van gelijkwaardigheid

In een interview met NRC (22 november 2024) zet Jhagroe het probleem scherp neer, “*Verduurzaming mag nu vooral geen verlies van comfort geven. Mensen moeten het gevoel houden dat ze recht hebben op alles in de wereld – alleen dan iets groener.*” En dat is nu precies het moeilijkste van het werken met brede welvaart, in de omslag naar post-groei: dat het ook ongemak zal opleveren en dat het soms – of vaak – zal schuren met de huidige voorkeuren die we hebben als mens. Het hebben van bestaanszekerheid is noodzakelijk wanneer we de transitie naar post-groei breed gedragen willen hebben (Stivers et al., 2023; McGann & Murphy, 2023; Langridge, 2024). Voordat we deze gedragsveranderingen kunnen realiseren moeten we eerst zorgen voor meer gelijke kansen, of nee, eigenlijk niet eens gelijke kansen, maar gelijkere uitkomsten. Geen gelijkheid, maar gelijkwaardigheid (zie figuur 6). Tijd voor het uitvinding van de replicator...

Figuur 6: Het verschil tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid (Equitytool.org, 2024)

Want nadenken over hoe je kunt uitwisselen tussen de brede welvaart dimensies kan pas wanneer je het gevoel hebt dat je meedoet. Dat je kunt bijdragen, wanneer je je geen zorgen hoeft te maken over of je je huur kunt betalen, je kinderen eten kunt geven, dat je kunt zijn wie je bent en dat je kunt blijven wonen in je huis. Bij bestaanszekerheid komen gelijke kansen in beeld. Maar gelijke kansen alleen is niet voldoende. Want we weten al dat ook bij gelijke kansen, bijvoorbeeld in het Nederlandse onderwijs – dat in principe de grote gelijkmaker moet zijn – juist kinderen uit welgestelde gezinnen veel beter in staat zijn gebruik te maken van deze gelijke kansen. Door bijles, extra ondersteuning, of gewoon omdat ze een goed ontbijt hebben gehad. Dus alleen gelijke kansen bieden is niet voldoende (Berry-James et al., 2023; Stivets et al.,

2023; Stiglitz, 2024). We moeten ervoor zorgen dat iedereen de mogelijkheid heeft die kansen gelijk te pakken. En dat noem ik werken aan uitkomstengelijkheid. En met uitkomstengelijkheid doel ik niet op dat alle kinderen een universitaire opleiding zouden afronden. Dat lijkt me hoogst onwenselijk (Van der Meulen et al., 2023; Vissenberg, 2023). Dat kinderen op welke plek dan ook een passend schooladvies krijgen en dat dit niet regionaal afhankelijk is. Ik bedoel dat alle kinderen een passende opleiding volgen en ook afmaken. Dat ze voldoende vaardigheden ontwikkelen om een bijdrage te leveren aan de maatschappij; een taak hebben waarbij je waardering uit de samenleving kan ontvangen. Het gaat hier specifiek niet alleen om betaald werk of een hoog inkomen, want zoals ik al eerder zei, we moeten af van meer verdienen als model voor welvaart. Laten we inzetten op waardering en waardering verdienen je door je werk goed uit te voeren. Of je nu een arts of loodgieter bent, hoogleraar of apothekersassistent. Want wat geeft nu werkelijk voldoening? Jhagroe (2024) geeft aan dat onze verlangens en behoeften aangeleerd zijn, en dan kunnen we die verlangens dus ook weer afleren. De inkomensongelijkheid hebben we in grote mate zelf ingericht, gebaseerd op macht en eigendomsrecht (Mays & Marston, 2016). Deze verandering vraagt persoonlijke inzet, maar ook om een flinke systeemverandering (Bergh & Bjørnskov, 2014; Saadia, 2016; Duclos, 2017; Park & Kim, 2021; Montenegro, 2021; Durand et al., 2024).

Een vorm van een basisinkomen kan bijdragen aan een start van meer inkomensgelijkheid en een gelijkwaardiger wereld (Clark, 2003, White, 1997; Dimick, 2016; Standing, 2017). Het kan economische gelijkheid bevorderen en hiermee ongelijkheid rechttrekken. Het versterkt sociale en politieke vrijheid van mensen en zal arbeidsomstandigheden en werktevredenheid verbeteren. Dit leidt ook tot meer waardering voor de niet-gemeten werkvormen zoals zorgtaken en onbetaalde arbeid, die vaak onterecht worden gemarginaliseerd. Het zal armoede en uitsluiting verminderen en sociale inclusie verhogen. Een inclusieve maatschappij heeft een hogere democratische deelname en geeft een versterking van mensenrechten. Het basisinkomen verhoogt de gelijke kansen voor iedereen. Vrouwen, etnische minderheden en andere gemarginaliseerde groepen kunnen door een basisinkomen gemakkelijker uit de vicieuze cirkel van armoede, discriminatie en beperkte kansen stappen. Een basisinkomen kan ook meer maatschappelijke en ecologische verantwoordelijkheid stimuleren en mensen kunnen zich meer richten op zaken die verder gaan dan louter economische winst. Een basisinkomen zal mensen in staat stellen om niet alleen hun eigen leven te verbeteren, maar ook bij te dragen aan grotere maatschappelijke en ecologische doelen (o.a. Sculos, 2019; De Wispelaere & Ymstov, 2020; Büchs, 2021) en dat is nodig voor de toekomst die ik voor me zie.

Het financieren van een basisinkomen wordt als een van de grootste uitdagingen gezien bij het

implementeren van dit instrument. Echter, bij een gedetailleerde heroverweging van belastingbeleid, overheidsuitgaven en de manier waarop we welvaart in de samenleving verdelen zijn er voldoende strategieën die gebruikt kunnen worden om een basisinkomen financieel haalbaar te maken (Van Parijs, 2000; Rincón et al., 2022). Een combinatie van herverdeling van bestaande uitgaven, progressieve belastingen, winsten uit staatsbedrijven en technologische innovaties zou kunnen zorgen voor een duurzame financiering van een basisinkomen. De belangrijkste uitdaging blijft echter de politieke wil om deze systemen door te voeren en ervoor te zorgen dat de middelen op een eerlijke en efficiënte manier worden ingezet (Pereira, 2015; Haagh, 2019; Riedl, 2020).

Een andere manier waarbij de overheid zich in kan zetten voor een stap richting post-groei is het inzetten van True of Fair pricing (Soper, 2023). Het eerlijk prijzen van producten verwijst naar een benadering waarbij de prijs van een product of dienst recht doet aan zowel de waarde ervan voor de consument als de omstandigheden van de producent. Dit houdt in dat de prijs niet alleen gebaseerd is op marktmechanismen of winstmaximalisatie, maar ook op sociale, ethische en ecologische overwegingen. Bedrijven en consumenten moeten zich verantwoordelijk voelen voor de bredere impact van hun producten en gedrag (Baumann et al., 2012; Dubé & Mistra, 2023; Michalke et al., 2023).

Systeemverandering door een focus op capaciteiten

Een wetenschappelijke benadering voor de systeemverandering naar post-groei is de 'capabilities approach' (Zie oa Alkire & Deneulin, 2009; Abreu et al., 2024; Klinsky et al., 2017). Deze benadering is ontwikkeld door Nussbaum en Sen (1993) en richt zich op het bevorderen van de mogelijkheden van mensen om een goed leven te leiden, in plaats van enkel te kijken naar economische indicatoren zoals inkomen of consumptie. Hierbij ligt de nadruk op de vrijheden en mogelijkheden die mensen hebben om hun eigen leven vorm te geven, om het leven te leiden dat zij waardevol vinden. Het doel is mensen te laten bloeien binnen het systeem (Sen, 1979 en 1985). Sen (1994) benadrukt hierbij dat welvaart niet eendimensionaal is, maar een breed scala aan functionaliteiten: de verschillende dingen die mensen kunnen doen en realiseren. Mensen hebben wel verschillende startposities en dat ongelijkheid in de mogelijkheden om een goed leven te leiden niet alleen afhankelijk is van middelen, maar ook van sociale structuren, discriminatie, en andere belemmeringen. Dit benadrukt de rol van overheden en instellingen in het bevorderen van gelijke kansen voor iedereen. Vanuit deze benadering is duurzamer ontwikkelingsbeleid essentieel voor het waarborgen van een goed leven voor toekomstige generaties (Clark, 2005; Robeyns, 2006; Agee & Crocker, 2013; Binder, 2014).

Wanneer we echte kansengelijkheid hebben en uitkomsten gelijkheid kunnen organiseren, waarbij de middelen eerlijk verdeeld worden en niet in handen blijven bij grootkapitaal, dan is er een kans dat we kunnen werken aan een maatschappij waar het niet meer alleen draait om materiële welvaart. Want die heeft iedereen dan in voldoende mate. Maar een maatschappij waar welvaart breed ervaren wordt. Met de zon op je gezicht, kunnen zijn wie je bent, voldoende ruimte om te leren en te ontwikkelen, voldoende ruimte om te ontspannen, voldoende te eten en zorg voor diegene die het nodig hebben.

Mijn doel voor mijn leerstoel is tweeledig in de tijd. Op de korte termijn wil ik vooral door onderzoek verkregen kennis en handelingsperspectief voor brede welvaart bieden voor bestuurders, beleidsmakers en organisaties. Op de lange termijn hoop ik bij te kunnen dragen aan lokale post-groei economische systemen, waarbij bestaanszekerheid een gegeven is en welzijn een inclusief begrip.

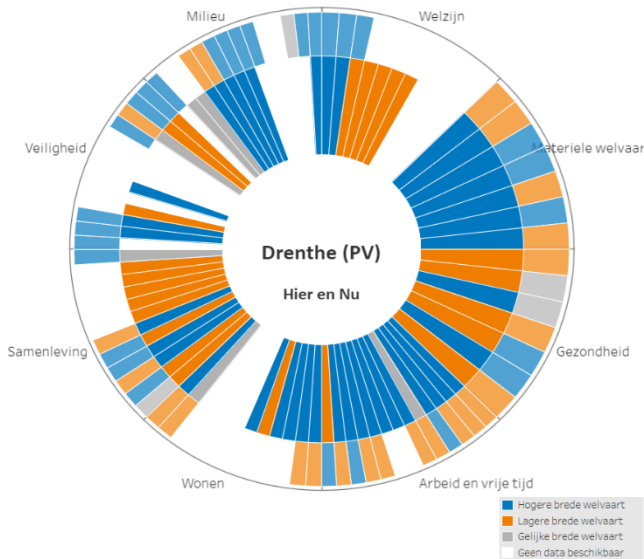
Mijn bijdrage:

Hoe ga ik dat dan doen? Nou, in elk geval niet alleen en ik deel in het volgende dan ook graag de spotlight met mijn collega-onderzoekers. Mijn onderzoeksplannen, waar ik al met veel projecten gestart ben, hangen in grote mate samen met de activiteiten die ik als senior onderzoeker bij Sociaal Planbureau Groningen en Trendbureau Drenthe uitvoer en de lopende projecten en onderwijs bij de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. Een in het geheel niet-dekkend overzicht van lopend en toekomstig onderzoek geef ik nu in drie lijnen: weten en weten van brede welvaart; werken met brede welvaart; en ontwikkelen van brede welvaart.

Meten en weten van brede welvaart.

Laten we beginnen met het breed overdragen van kennis over het begrip brede welvaart en hoe je ermee kunt meten. Dit is ook de belofte van het Nationaal Netwerk Brede Welvaart dat het Sociaal Planbureau Groningen en Trendbureau Drenthe met de overige regionale planbureaus en de ministeries hebben opgericht. Die belofte is dat brede welvaart integraal, bottom-up en toekomstgericht is.

Sinds 2020 maakt het plan- en trendbureau de monitor brede welvaart, waar we voor provincies Groningen en Drenthe en hun gemeenten het CBS-wiel van brede welvaart van 'objectieve cijfers' aanvullen met de subjectieve mening van de Groningers en Drenten door middel van onze inwonerspanels (zie figuur 7). Zo duiden we de stand van zaken en de brede welvaart in het hier en nu en de ontwikkelingen binnen de acht dimensies over de afgelopen periode. Dat geeft een mooi startpunt om te zien waar je staat en om te kijken aan welke knoppen je als bestuurder zou willen en kunnen draaien. De collegetour die we ontwikkelden bij het team 'brede welvaart' levert een bijdrage aan het bewustzijn over het begrip brede welvaart. Al snel bleek dat alleen een foto van het hier en nu niet voldoende is om echt integraal toekomstgericht aan de slag te gaan. Lokale bestuurders en beleidsmakers willen graag meer handvatten om mee te werken.

Figuur 7: Het Drentse wiel van brede welvaart (Trendbureau Drenthe, 2024).

In samenwerking met de kerngroep Brede Welvaart van de provincie Groningen, heeft 'mijn' team brede welvaart van CMO STAMM hard gewerkt aan een portfolio van workshops om in samenwerking met de lokale overheid meer grip te krijgen op de brede welvaart in het hier en nu.

Naast meten in brede welvaart is het ook van belang de positie van brede welvaart en het gebruik van subjectieve en kwalitatieve maten binnen de beleidscyclus te blijven onderstrepen (Koster & Brouwer, 2023). Hoe kan het verhaal van de regio bijdragen aan toekomstvisies (Van Gemert et al., 2024)

en hoe kunnen narratieven van brede welvaart gebruikt worden in het evalueren van effectief beleid (vergelijk van Wessel et al., 2023; Van Reeth et al., 2023). Promovendus Yoram Poot doet hier onder begeleiding van Marijn Molema, Nico Randeraad en mijzelf onderzoek naar in Groningen en Parkstad Limburg. Wanneer de transitie naar post-groei wordt ingezet en er gestuurd gaat worden op kwalitatieve vooruitgang, met indicatoren die minder gemakkelijk objectief meetbaar zijn, zal de rol van kwalitatieve weergave, zoals narratieven, een steeds grotere rol krijgen. Hier bouwen we voort op het lerend evalueren (Folkert et al., 2018) binnen de beleidscyclus en gaan we ook verder met frame reflection (Van Hulst & Yanow, 2016).

Werken met brede welvaart

De workshop 'het wiel van brede welvaart' wordt gebruikt om regionaal eigen streefbeelden te maken, gericht vanuit en op de lokale context. Aansluitend is het mogelijk met de scenario workshop, ontwikkeld in samenwerking met de Community of Practice van het Nationaal Netwerk Brede Welvaart, te kijken naar de toekomst. Dat doen we door een aantal toekomsten voor te stellen, dus niet te voorspellen. Met deze fictieve, maar mogelijke toekomsten kijken we met inwoners, of beleidsmakers of we positieve effecten verder kunnen versterken en negatieve effecten kunnen beperken. Deze workshop blijkt een mooie manier te zijn om te spreken over mogelijke toekomsten en het helpt om inzichtelijk te maken op welke punten we wel controle hebben. Een mooi voorbeeld hiervan is ook het White paper 'De Kracht van het Noorden', een scenariostudie naar vier scenario's voor Noord Nederland naar aanleiding van het 50 jaar bestaan van de NOM, die ik samen met Wiek van Gemert en Marijn Molema schreef (Van Gemert et al., 2024). De scenario workshop is een mooie manier om te peilen wat inwoners denken dat het effect van bepaalde interventies is op hun verwachte brede welvaart (zie figuur 8).

Integreren van brede welvaart

De studie die wij in samenwerking met Planbureau Fryslân deden over de verwachte brede welvaart effecten van een mogelijke Lelylijn laat zien hoe de scenario workshop toegepast kan worden om verwachte effecten in kaart te brengen bij grote infrastructurele interventies (Brouwer et al., 2024). Dit onderzoek deden we op verschillende locaties langs het mogelijke tracé en met een flink aantal doelgroepen: scholieren, jongeren, werkenden, niet-werkenden, en mensen in de derde leeftijdsgroep (Zie figuur 9). Later verfijnden we deze scenario methodiek met de inbreng van 'expert judgement' bij de scenariostudie naar de brede welvaart effecten voor verbeteringen aan het bestaand spoor in Noord Nederland in samenwerking met Ecorys en Movaris.

De doorontwikkeling van deze studie laat zien dat er ruimte is voor het integreren van brede welvaart in bestaande meetinstrumenten en evaluatiemodellen voor grote projecten en beleidsveranderingen. Er is al best veel gewerkt met deze methode (zie oa. Shearer, 2005; Enserink et al., 2013) maar het bewijs dat dit kwalitatieve deel structureel kan bijdragen aan evaluatiemodellen zoals een MKBA of MIRT traject is nog niet voor iedereen evident (vergelijk Mouter, 2014). Ik hoop in de komende jaren met het team van het Sociaal Planbureau en Trendbureau Drenthe nog meer van dit soort studies te kunnen uitvoeren om daarna deze methode te evalueren in de werkbaarheid,

praktische waarde en bijdrage aan beleidsbeslissingen voor integrale ruimtelijke opgaven en duurzame oplossingen (MIRT overzicht. 2025). Een eerste analyse- en positioneringspaper is onderweg. Deze inzichten zullen bijdragen aan de wetenschappelijke valorisatie van scenario onderzoek (vergelijk Kendon et al., 2007; Brons et al., 2022; Cornish et al., 2023).

Figuur 9: Een 4 Atheneum klas van De Lindenberg in Leek tijdens het scenario onderzoek mbt de Lelylijn (eigen foto).

Bij CMO STAMM doen we ook veel praktijkgericht actieonderzoek naar armoede, bestaanszekerheid en doorbreken van generatiearmoede. Met het team 'bestaanszekerheid en kansengelijkheid' werk ik hier aan mee. Programma's zoals 'Kansen voor Kinderen' en 'De Alliantie van Kracht' zijn bijzondere voorbeelden van de synergie en actiegerichtheid die er in Noord-Nederland al is op dit onderwerp. Maar ook het onderzoek naar verschillen tussen minimaregelingen in verschillende noordelijke gemeenten draagt bij aan inzicht in bestaanszekerheid (Meij et al., 2023). Erik Meij en Jessy Snip zijn hier de drijvende krachten. Er loopt een grote aanvraag bij ZonMW naar interventies voor doorbreken van generatiearmoede van Erik, Jessy en Annelies Kassenberg van de Hanzehogeschool (onder anderen), dergelijke projecten geven mij een kans ook op dit thema mee te draaien.

Uit bovenstaande ontwikkelingen blijkt enerzijds dat het concept brede welvaart zowel conceptueel als praktisch goed te integreren is in bestaande beleids- en onderzoekspraktijken. Anderzijds is het ook duidelijk dat deze ontwikkelingen in de kinderschoenen staan. Om een blijvende impuls te kunnen geven door middel van brede welvaart is het daarmee van groot belang om onze kennis en begrip van het concept te blijven ontwikkelen.

Ontwikkelen van brede welvaart

Het is daarmee noodzakelijk te blijven werken aan wat het concept brede welvaart nu eigenlijk behelst (Putters, 2024; Raspe, 2024). Er is nog geen eenduidige definitie van het concept. Vanuit CBS zijn meer pragmatische, op data gebaseerde keuzes gemaakt (CBS, 2018 & 2020), begrijpelijk, maar gevaarlijk om dat nu als gouden standaard te nemen alleen omdat het voorhanden is. Een belangrijke stap voorwaarts is het belichten van niet alleen de multi-dimensionaliteit van het concept, maar ook van de interdimensionale samenhang.

Onderzoek met promovenda Marije Kooistra en medepromotor Richard Rijnks zal hier hopelijk meer inzicht in bieden. Een van de analyses waaraan we nu werken is in hoeverre de subjectieve indicator van welzijn verklaard kan worden door de objectieve meting van de indicatoren in de acht brede welvaart dimensies. In de literatuur worden happiness, wellbeing en broad prosperity nog weleens in een adem genoemd, terwijl ze distinctieve begrippen zijn, waar wel overlap is, maar geen overeenstemming. De eerste analyses laten zien dat zeker niet alle objectieve indicatoren evenveel of überhaupt bijdragen aan de verklaring van het subjectieve welzijn, maar dat enkele dimensies wel meer belang hebben dan anderen, zoals – niet verrassend, gezondheid en persoonlijke relaties (vergelijk Diener & Diener McGavran, 2008; Fleche, et al., 2012; Deeming, 2013; Frey & Frey, 2018; Rijnks et

al., 2019; Kim. 2021; Ziogas et al., 2023). De focus van Kooistra zal hiernaast zijn op de rol van wonen en woonomgeving binnen brede welvaart. Hier combineert Kooistra de data van het Sociaal Planbureau Groningen en Trendbureau Drenthe met de data van Lifelines.

De samenwerking met Lifelines zal ook leiden tot de ontwikkeling van een dashboard voor gemeenten en provincies waar we sociaal economische data, in combinatie met fysieke en mentale gezondheidsaspecten binnen lokale parameters, kunnen duiden binnen het begrip Brede Welvaart. We starten hier met de dimensie wonen, voortbouwend op het onderzoek van Kooistra, maar we hebben ook focus op zorg. Specifiek willen we kijken naar de inzet en inzetbaarheid van mensen die een mantelzorgtaak hebben. Welk effect hebben langdurige mantelzorgtaken op de fysieke en mentale gezondheid, en welk effect heeft dat op de inzetbaarheid van personen. Welke rol speelt de dagelijkse woon- en werkomgeving (De Jong et al., 2016; Lager et al., 2016) hierin en welke – ondersteunende – rol kunnen gemeenten hier bieden. Dit geeft gemeenten en provincies informatie om strategische keuzes te maken op middellange termijn. Hopelijk kan deze gecombineerde data van de inwonerspanels van Sociaal Planbureau Groningen en Trendbureau Drenthe en Lifelines ook leiden tot meer onderzoek naar de rol van mogelijkheden van inwoners binnen brede welvaart, aan de hand van de ‘Capabilities approach’. Het

uitzoeken van de verdeling van zorgtaken is hiervoor een eerste aanzet.

De rol van nieuwe typen van ondernemerschap (Abreu et al., 2019; Brouwer & Mariotti, 2023), hier nog niet eerder genoemd, spelen een belangrijke rol in de transitie naar post-groei (Enthoven & Brouwer, 2021 en 2020). Promovendus Harro Prins onderzoekt de rol van universitaire co-working spaces bij de ontwikkeling van ondernemerschapsvaardigheden, regionaal ondernemerschap en brain gain voor de regio (Abreu et al., 2014; Koster & Venhorst, 2014). Vaardigheden die bijdragen aan ondernemerschap, outside the box denken en die tevens ondernemende mensen aan een regio kunnen binden, zijn belangrijke elementen in de transitie naar post-groei (Gebauer, 2018; Brouwer & Delfmann, 2019; Brouwer, 2021).

Deze rol van derde plekken in de ontwikkeling van gemeenschappen willen we ook verder onderzoeken. Welke rol kan bijvoorbeeld een bibliotheek nemen in het landelijk gebied, is iets wat in ontwikkeling is met Biblionet Groningen (Brouwer et al., 2022). Een aantal afstudeerders van de Master Economic Geograhly gaat op zoek naar de rol van bibliotheken voor gemeenschapszin, studieplekken en ontmoeting in het landelijk gebied. Juist plekken om persoonlijke ontwikkeling te stimuleren zijn van belang. In het licht van de transitieopgave zoals klimaat en digitalisering is de rol van een leven lang leren van groot belang. Met de Universiteit van het Noorden – brede- onderzoeksgroep

van de LLO monitor 2023 (Edzes & Van Es, 2024) blijven we onderzoeken waarom en hoe mensen leren, welke rol competenties spelen in de transitie-opgaven en hoe we het onderwijssysteem, te beginnen in Noord Nederland, willen hervormen. Welke mensen hier wel of geen leiderschapsrol in nemen, onderzoek ik samen met Björn de Kruijf. Hier sluit mijn onderzoek naar inclusiviteit op de arbeidsmarkt, dat ik samen met Tatiana Ciff doe, ook goed bij aan (Ciff & Brouwer, 2024; Ciff et al., 2024). Onderzoek naar discriminatie en inclusiviteit, ook vanuit een overtuiging dat vrij zijn om te zijn wie je bent een belangrijke rol speelt in ervaren bestaanszekerheid, staat ook op mijn agenda. Bij CMO STAMM werken we samen met Discriminatie.nl (landelijke vereniging) in advisering over inclusiviteit, ik hoop in de toekomst mogelijkheden te vinden bij het Sociaal Planbureau Groningen en Trendbureau Drenthe onderzoek te doen naar beleidsinterventies voor inclusie om tot structurele en uitvoerbare acties in de praktijk te komen.

Dagelijks word ik geïnspireerd door beleidsmedewerkers in gemeenten en provincies, door bestuurders en politici, door netwerkorganisaties en belangenbehartigers, door studenten en onderzoekers. Elke dag kom ik weer thema's tegen waar ik mijn tanden wel – extra – in wil zetten. Het overzicht van vandaag is verre van compleet en ik wil ook graag ruimte houden voor wat eventueel opeens urgentie nodig heeft. Maar de link naar meer bestaanszekerheid in de breedste zin om het concept brede welvaart te gebruiken om tot een

betere toekomst te komen, zal in mijn onderzoek evident zijn.

Tenslotte

Dit had allemaal niet kunnen gebeuren zonder dat CMO STAMM in samenwerking met de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen deze leerstoel heeft ingesteld. Bedankt voor het vertrouwen in mij in deze bijzondere rol. En zonder de samenwerking met heel veel mensen, in de regio, in Nederland en daarbuiten, had ik niet kunnen komen op de plek waar ik nu ben. Veel inspiratie mocht ik vinden in de ontmoetingen, presentaties, projecten, plannen en borrels door de jaren heen. Ik ga niet proberen iedereen te noemen, dat is gedoemd om te mislukken.

Een aantal groepen en mensen wil ik wel specifiek noemen: te beginnen met de collega's van Ruimtelijke Wetenschappen sinds 2000. Ik ervaar altijd veel ruimte voor het 'denken buiten de box', flauwe humor, vriendschappelijke discussies en kolossale onmogelijke plannen bedenken. Specifiek hier dank aan mijn wetenschappelijke vaders voor hun geografische en economische opvoeding, geduld en leiderschap: Piet en Jouke. Dan kan ik mijn wetenschappelijke broer Sierdjan niet vergeten: dank voor de samenwerking, de vriendschap en de biertjes. E mia sorella accademica: Illaria, sono così felice che tu sia qui. Grazie per tutta l'amicizia. Ook wil ik de collega's van CMO STAMM / Sociaal Planbureau Groningen / Trendbureau Drenthe

specifiek noemen, een georganiseerde chaos van koppige, inspirerende, briljante en lieve collega's. Ik ga altijd met plezier naar kantoor!

Maar naast werken is er een privéleven, dat goed in balans wordt gehouden door vrienden en familie. Mijn vriendinnen van de bitterballenclub, de stokjes, de Pinjoos en de paardrijmeisjesmoeders, en natuurlijk Annemiek, Sandra, Esther en Petra. Zo fijn dat jullie er zijn. Mijn familie, to start with my in-laws: To all SMALLS, in capitals !!! You know why. Aan mijn ouders en de 'Band of Brouwers', dank voor jullie onvoorwaardelijke liefde en steun. De thuisbasis, mijn 0-meting en mijn eigen benchmark. My very own mister husband, 18 years and counting, thank you for the love and companionship. Duko en Marrit, jullie zijn de reden dat ik dit doe, mijn eigen hoop voor een betere toekomst. Jullie samen zijn mijn alles.

Ik hoop in de komende jaren wederom op jullie allemaal te mogen blijven rekenen, want er is meer dan genoeg te doen. Tot maandag!

Ik heb gezegd.

Referenties:

Abreu, M., Comim, F., & Jones, C. (2024). A capability-approach perspective on regional development. *Regional Studies*, 1-13.

Abreu, M., Koster, S., & Venhorst, V. A. (2014). Transitions and location choice: analysing the decisions of students and recent graduates. *Spatial Economic Analysis*, 9(4), 349-354.

Abreu, M., Oner, O., Brouwer, A., & van Leeuwen, E. (2019). Well-being effects of self-employment: A spatial inquiry. *Journal of Business Venturing*, 34(4), 589-607.

Adelman, I. (1975). Development Economics--A reassessment of goals. *The American Economic Review*, 65(2), 302-309.

Agee, M. D., & Crocker, T. D. (2013). Operationalizing the capability approach to assessing well-being. *The Journal of Socio-Economics*, 46, 80-86.

Alkire, S., & Deneulin, S. (2009). The human development and capability approach. In *An introduction to the human development and capability approach* (pp. 22-48). Routledge.

Anderson, J., Ruggeri, K., Steemers, K., & Huppert, F. (2017). Lively social space, well-being activity, and urban design: findings from a low-cost community-led

public space intervention. *Environment and Behavior*, 49(6), 685-716.

Aydin, M. (2019). The effect of economic growth on obesity for the most obese countries: new evidence from the obesity Kuznets curve. *The European journal of Health Economics*, 20(9), 1349-1358.

Ballas, D., & Tranmer, M. (2012). Happy people or happy places? A multilevel modeling approach to the analysis of happiness and well-being. *International Regional Science Review*, 35(1), 70-102.

Baucells, M., & Sarin, R. K. (2008). Does more money buy you more happiness?. In *Decision modeling and behavior in complex and uncertain environments* (pp. 199-226). New York, NY: Springer New York.

Baumann, F., Oschinski, M., & Staehler, N. (2012). On the effects of fair trade on the welfare of the poor. *Journal of International Development*, 24, S159-S172.

Bergh, A., & Bjørnskov, C. (2014). Trust, welfare states and income equality: Sorting out the causality. *European Journal of Political Economy*, 35, 183-199.

Berry-James, R. M., Blessett, B., Emas, R., McCandless, S., Nickels, A. E., Norman-Major, K., & Vinzant, P. (2023). Stepping up to the plate: making social equity a priority in public administration's troubled times. In *Social Equity in the Public Administration Classroom* (pp. 10-20). Routledge.

Binder, M. (2014). Subjective well-being capabilities: Bridging the gap between the capability approach and subjective well-being research. *Journal of Happiness Studies*, 15, 1197-1217.

Bleys, B. (2010) Voorbij het bbp: hoe vooruitgang meten? Alternatieve indicatoren voor welzijn, welvaart en duurzaamheid. *Oikos*, 53(20): 66.

Bleys, B., & Whitby, A. (2015). Barriers and opportunities for alternative measures of economic welfare. *Ecological Economics*, 117, 162-172.

Brons, A., van Der Gaast, K., Awuh, H., Jansma, J. E., Segreto, C., & Wertheim-Heck, S. (2022). A tale of two labs: Rethinking urban living labs for advancing citizen engagement in food system transformations. *Cities*, 123, 103552.

Brouwer, A. E., & Delfmann, H. (2019). Grey entrepreneurship: entrepreneurship later in life and the pursuit of well-being. In *Handbook of Research on Entrepreneurship and Aging* (pp. 246-268). Edward Elgar Publishing.

Brouwer, A. E., & Mariotti, I. (2023). Remote Working and New Working Spaces During the COVID-19 Pandemic—Insights from EU and Abroad. In *European Narratives on Remote Working and Coworking During the COVID-19 Pandemic: A Multidisciplinary Perspective* (pp. 9-15). Cham: Springer Nature Switzerland.

Brouwer, A.E. (2021). Lectoraat Betekenisvol Ondernemen: MKB op weg naar de toekomst. In *Vital regions: De kracht van onderzoek en maatschappelijke verbinding* (pp. 31-41). Boiten boekprojecten.

Brouwer, A.E., E. Bunk & W. Marchand (2024) *Brede Welvaartsaspecten van een mogelijke Lelylijn. Een scenario-onderzoek onder inwoners*. Sociaal Planbureau Groningen / Trendbureau Drenthe / Planbureau Fryslan.

Brouwer, A.E., Westlund, H., & Smit, M. (2022). Perspectives on the dynamics of third spaces. In *The COVID-19 Pandemic and the Future of Working Spaces* (pp. 200-212). Routledge.

Büchs, M. (2021). Sustainable welfare: How do universal basic income and universal basic services compare?. *Ecological Economics*, 189, 107152.

Carlsen, L. (2024). Sustainability: An Ethical Challenge: The Overexploitation of the Planet as an Exemplary Case. *Sustainability*, 16(8), 3390.

CBS (2018) *Monitor Brede Welvaart 2018*, Den Haag: CBS.

CBS (2020) *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2020*, Den Haag: CBS

CBS, PBL, CPB (2024) *Reflectie Brede Welvaart prinsjesdag 2024*

Ciff, T., & Brouwer, A.E. (2024) 'Girls Who Code Write the Future': Underrepresentation of Women in the Ict/It Industry in the North of the Netherlands. *It Industry in the North of the Netherlands*.

Ciff, T., Brouwer, A.E., Ponsioen, A., & Van Lieshout, H. (2024). Challenges and opportunities in the tight Dutch IT labour market. *Technology in Society*, 102541.

Claassen, R., & Cools, K. (2023). Politieke partijen zetten in op 'brede welvaart'. *Economisch Statistische Berichten*, 108(4827), 536-539.

Clark, C.M.A. (2003). Promoting Economic Equity: The Basic Income Approach. In: Tool, M.R., Bush, P.D. (eds) *Institutional Analysis and Economic Policy*. Springer, Boston, MA.

Clark, D. A. (2005). Sen's capability approach and the many spaces of human well-being. *The Journal of Development Studies*, 41(8), 1339–1368.

Cole, K., Daly, A., & Mak, A. (2009). Good for the soul: The relationship between work, wellbeing and psychological capital. *The Journal of Socio-Economics*, 38(3), 464-474.

Common Networks (2021) Living well on a finite planet. www.commonsnetwork.org/

Cornish, F., Breton, N., Moreno-Tabarez, U., Delgado, J., Rua, M., de-Graft Aikins, A., & Hodgetts, D. (2023).

Participatory action research. *Nature Reviews Methods Primers*, 3(1), 34.

Dahliah, D., & Nur, A. N. (2021). The influence of unemployment, human development index and gross domestic product on poverty level. *Golden Ratio of Social Science and Education*, 1(2), 95-108.

De Jong, P. A., Brouwer, A. E., & McCann, P. (2016). Moving up and down the urban hierarchy: age-articulated interregional migration flows in the Netherlands. *The Annals of Regional Science*, 57, 145-164.

De Neve, J. E., & Ward, G. (2017). Does work make you happy? Evidence from the world happiness report. *Harvard Business Review*, 4, 1-7.

De Wispelaere, J., & Yemtsov, R. (2020). The political economy of universal basic income. *Exploring Universal Basic Income*, 183.

Deeming, C. (2013). Addressing the social determinants of subjective wellbeing: the latest challenge for social policy. *Journal of Social Policy*, 42(3), 541-565.

Diener, M. L., & Diener McGavran, M. B. (2008). What makes people happy. *The Science of Subjective Well-Being*, 347-375.

Dimick, M. (2016). Better than basic income: liberty, equality, and the regulation of working time. *Indiana Law Review*, 50, 473.

Dubé, J. P., & Misra, S. (2023). Personalized pricing and consumer welfare. *Journal of Political Economy*, 131(1), 131-189.

Duclos, Philip M. (2017). "Three Cheers for *Treconomics: The Future of Copyright Doctrine according to Star Athletica and Star Trek*". *Cornell JL & Public Policy*. 27: 207–235.

Durand, C., Hofferberth, E., & Schmelzer, M. (2024). Planning beyond growth: The case for economic democracy within ecological limits. *Journal of Cleaner Production*, 437, 140351.

Easterlin, R. A. (2004). The economics of happiness. *Daedalus*, 133(2), 26-33.

Edzes, A., & van Es, E. (2024). *Iedereen Leert!: Monitor Leven Lang Ontwikkelen Noord-Nederland 2023*.

Egger, G., Swinburn, B., & Islam, F. A. (2012). Economic growth and obesity: an interesting relationship with world-wide implications. *Economics & Human Biology*, 10(2), 147-153.

Enserink, B., Kwakkel, J. H., & Veenman, S. (2013). Coping with uncertainty in climate policy making:(Mis) understanding scenario studies. *Futures*, 53, 1-12.

Enthoven, M. P., & Brouwer, A. E. (2019). What fires up my cooking? The choice for a sustainable cuisine: passion and self-transcendence in the restaurant business. *Research in Hospitality Management*, 9(1), 69-75.

Enthoven, M. P., & Brouwer, A. E. (2020). Investigating spatial concentration of sustainable restaurants: It is all about good food!. *The Annals of Regional Science*, 64(3), 575-594.

Equitytool.org, 2024

Escobar, A. (2015). Degrowth, postdevelopment, and transitions: a preliminary conversation. *Sustainability science*, 10, 451-462.

Evenhuis, E, A. Weterings & M. Thissen (2020) *Bevorderen van brede welvaart in de Regio: keuzes voor beleid*. Den Haag: PBL Position Paper 4294.

Ferrer-i-Carbonell, A., & Ramos, X. (2021). Inequality and happiness. In *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics* (pp. 1-17). Cham: Springer International Publishing.

Fioramonti, L., Coscieme, L., Costanza, R., Kubiszewski, I., Trebeck, K., Wallis, S., ... & De Vogli, R. (2022). Wellbeing economy: An effective paradigm to mainstream post-growth policies?. *Ecological Economics*, 192, 107261.

Fleche, S., Smith, C., & Sorsa, P. (2012). *Exploring determinants of subjective wellbeing in OECD countries: Evidence from the World Value Survey*.

Folkert, R., Verwoerd, L., & Verwest, F. (2018). Lerend evalueren: navigeren tussen verantwoord en leren. *Beleidsonderzoek online*, 7.

foodicons.org, 2024

Frey, B. S., & Frey, B. S. (2018). What makes people happy?. *Economics of Happiness*, 13-20.

Gebauer, J. (2018). Towards growth-independent and post-growth-oriented entrepreneurship in the SME sector. *Management Revue*, 29(3), 230-256.

Gorovei, A. A. (2020). Does work make you happy? Job satisfaction and happiness in the modern world. *Revista Economica*, 72(1).

Guan, D., Hubacek, K., & Barua, A. Changing Lifestyles. N.d. *Consumption: The Contribution*, 64.

Haagh, L. (2019). *The case for universal basic income*. John Wiley & Sons.

Hayden, A. (2024). The wellbeing economy in practice: sustainable and inclusive growth? Or a post-growth breakthrough? *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-15.

Jhagroe, S. (2024) *Voorbij duurzaamheid. Op weg naar een ecorechtvaardige samenleving*, Zutphen: Marizel Press

Jones, I. R., Higgs, P., & Ekerdt, D. J. (2017). Consumption and generational change: The rise of consumer lifestyles. In *Consumption and Generational Change* (pp. 1-20). Routledge.

Kim, R. Y. (2021). What makes people happy? An empirical investigation of panel data. *Applied Economics Letters*, 28(2), 91-94.

Klinsky, S., Waskow, D., Northrop, E., & Bevins, W. (2017). Operationalizing equity and supporting ambition: identifying a more robust approach to 'respective capabilities'. *Climate and Development*, 9(4), 287-297.

Koster, S., & Brouwer, A.E.(2023, November). Met brede welvaart op weg naar trots en zelfvertrouwen. In *Groningen in Beeld: Congres over de maatschappelijke impact en de toekomst* (pp. 346-361). Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.

Koster, S., & Venhorst, V. A. (2014). Moving shop: Residential and business relocation by the highly educated self-employed. *Spatial Economic Analysis*, 9(4), 436-464.

Krause, A. (2013). Don't worry, be happy? Happiness and reemployment. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 96, 1-20.

Lager, D., Brouwer, A.E., de Kam, G., Kibele, E., & en Koninkrijksrelaties, M. V. B. Z. (2016). Op tijd de drempel wegnemen. *Inzicht in het bewustzijn over het preventief aanpassen van de woonsituatie om langer thuis te kunnen wonen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

Langridge, N. (2024). Unconditional basic income and a degrowth transition: Adding empirical rigour to radical visions. *Futures*, 159, 103375.

Lee, S., Song, T., & Lim, U. (2022). How are happy and unhappy people differently affected by their local environments? The heterogeneous relationship between happiness and local environments in Seoul, Korea. *Cities*, 127, 103768.

Ma, J., & Dong, G. (2023). Periodicity and variability in daily activity satisfaction: Toward a space-time modeling of subjective well-being. *Annals of the American Association of Geographers*, 113(8), 1918-1938.

Mays, J., & Marston, G. (2016). Reimagining equity and egalitarianism: The basic income debate in Australia. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 43, 9.

McGann, M., & Murphy, M. P. (2023). Income support in an eco-social state: The case for participation income. *Social Policy and Society*, 22(1), 16-30.

McKay, F. H., Bennett, R., & Dunn, M. (2023). How, why and for whom does a basic income contribute to health

and wellbeing: a systematic review. *Health promotion International*, 38(5), daad119.

Meij, E., Smit-Venema, J., Snip, J., & Brouwer, A. (2023). Gemeenten falen in het bieden van bestaansrecht. *Sociale Vraagstukken*.

Michalke, A., Köhler, S., Messmann, L., Thorenz, A., Tuma, A., & Gaugler, T. (2023). True cost accounting of organic and conventional food production. *Journal of Cleaner Production*, 408, 137134.

MIRT overzicht 2025, rijksoverheid
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/09/17/mirt-overzicht-2025>

Mogilner, C., & Norton, M. I. (2016). Time, money, and happiness. *Current Opinion in Psychology*, 10, 12-16.

Montenegro, A. (2021). Income, Equality, and Economic Development. *Social Science Quarterly*, 102(1), 508-522.

Mosselman, K., Polstra, L., & Edzes, A. (2024). *Job Guarantee as active labourmarket policy for tackling long-term unemployment*.

Mouter, N. (2014). MKBA Internationaal. *Lessen uit een vergelijking van de Nederlandse MKBA-praktijk met vier andere MKBA-praktijken*.

Naguib, C. (2015). *The relationship between inequality and GDP growth: An empirical approach* (No. 631). LIS Working Paper Series.

Neuenkirch, M., & Neumeier, F. (2015). The impact of UN and US economic sanctions on GDP growth. *European Journal of Political Economy*, 40, 110-125.

Nussbaum, M., & Sen, A. (Eds.). (1993). *The Quality of Life*. Clarendon press.

Offer, A. (2000). *Economic Welfare Measurements and Human Well-Being*. Oxford RA

Ohtake, F. (2012). Unemployment and happiness. *Japan Labor Review*, 9(2), 59-74.

Ott, J. (2005). Level and inequality of happiness in nations: Does greater happiness of a greater number imply greater inequality in happiness? *Journal of happiness studies*, 6, 397-420.

Ott, J. C. (2011). Government and happiness in 130 nations: Good governance fosters higher level and more equality of happiness. *Social Indicators Research*, 102, 3-22.

[Our World in Data \(2024\) https://ourworldindata.org/](https://ourworldindata.org/)

Pansera, M., & Fressoli, M. (2021). Innovation without growth: Frameworks for understanding technological

change in a post-growth era. *Organization*, 28(3), 380-404.

Park, J. W., & Kim, C. U. (2021). Getting to a feasible income equality. *PloS one*, 16(3), e0249204.

Parrique, T., Raworth, K., & Liegey, V. (2023). *Post-growth Europe: 400+ experts call for wellbeing economy*. Friends of the Earth Europe.
<https://friendsoftheearth.eu/publication/post-growth-europe-letter>.

Paulson, L., & Büchs, M. (2022). Public acceptance of post-growth: Factors and implications for post-growth strategy. *Futures*, 143, 103020.

Pereira, R. (2015). Universal basic income and the cost objection: What are we waiting for. *World Economic Review*, 5, 1-21.

Pinto, A. D., Perri, M., Pedersen, C. L., Aratangy, T., Hapsari, A. P., & Hwang, S. W. (2021). Exploring different methods to evaluate the impact of basic income interventions: A systematic review. *International Journal for Equity in Health*, 20(1), 142.

Putters, K. (2024). *Navigeren op het smalle pad naar brede welvaart: Maatschappelijke transitie en ons poldermodel*. Universiteit Tilburg.

Raspe, O. (2024) *Koersen op het Kompas van brede welvaart*. Universiteit Tilburg.

Raspe, O., J. Content & M. Thissen (2019) *Brede welvaart en regionale ontwikkelingen*. Den Haag: PBL; 3796.

Riedl, D. (2020). Financing Universal Basic Income: Eliminating poverty and bolstering the middle class while addressing inequality, economic rents, and climate change. *Basic Income Robyn Studies*, 15(2), 20200013.

Rijnks, R. H., Koster, S., & McCann, P. (2019). The Neighbour's Effect on well-Being: How Local Relative Income Differentials Affect Resident's Subjective Well-Being. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 110(5), 605-621.

Rincón, L., Vlandas, T., & Hiilamo, H. (2022). What's not to like? Benefit design, funding structure and support for universal basic income. *Journal of European Social Policy*, 32(4), 467-483.

Robeyns, I. (2006). The capability approach in practice. *Journal of Political Philosophy*, 14(3).

Saadia, M (2016) *Treconomics: The Economics of Star Trek*, New York: Pipertext.

Schulz, C., & Bailey, I. (2014). The green economy and post-growth regimes: opportunities and challenges for economic geography. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96(3), 277-291.

Schwanen, T., & Wang, D. (2014). Well-being, context, and everyday activities in space and time. *Annals of the Association of American Geographers*, 104(4), 833-851.

Scientas (2024) *Door overconsumptie dreigt onze aarde ten onder te gaan, maar met deze concrete maatregelen kunnen we het tij nog keren* <https://scientias.nl/door-overconsumptie-dreigt-onze-aarde-ten-onder-te-gaan-maar-met-deze-concrete-maatregelen-kunnen-we-het-tij-nog-keren/>

Scott, K. (2015). Happiness on your doorstep: Disputing the boundaries of wellbeing and localism. *The Geographical Journal*, 181(2), 129-137.

Sculos, B. W. (2019). Changing lives and minds: progress, strategy, and universal basic income. *New Political Science*, 41(2), 234-247.

Sen, A. (1979). *Equality of what?* (Vol. 1). na.

Sen, A. (1985), *Commodities and Capabilities*, Oxford: Elsevier Science Publishers

Sen, A. K. (1994), Well-Being, Capability and Public Policy, *Giornale Delgi Economist e Annali di Economia*, 53, 333-47.

Shearer, A. W. (2005). Approaching scenario-based studies: three perceptions about the future and considerations for landscape planning. *Environment and planning B: Planning and Design*, 32(1), 67-87.

Shenk, J. W. (2009). What makes us happy. *The Atlantic*, 48.

Škare, M., & Družeta, R. P. (2016). Poverty and economic growth: a review. *Technological and Economic development of Economy*, 22(1), 156-175.

Soper, K. (2023). *Post-growth living: For an alternative hedonism*. Verso Books.

Standing, G. (2017). *Basic income: And how we can make it happen*. Penguin UK.

Star Trek: First Contact, 1996, Film.

Steel, P., & Pelozo, J. (2005). *Hitting the sweet spot: balancing equity and equality to maximize wealth and happiness*. Institute for Advanced Policy Research, University of Calgary.

Stiglitz, J. E. (2024). *The road to freedom: Economics and the good society*. Random House.

Stivers, C., Pandey, S. K., DeHart-Davis, L., Hall, J. L., Newcomer, K., Portillo, S., ... & Wright, J. (2023). Beyond social equity: Talking social justice in public administration. *Public Administration Review*, 83(2), 229-240.

van de Ven, J. (2011). Expenditure and disposable income trends of UK households: evidence from micro-

data. *National Institute Economic Review*, 218, R44-R57.

Van den Bergh, J. C. (2009). The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 117-135.

Van den Bergh, J. C. (2010). Relax about GDP growth: implications for climate and crisis policies. *Journal of Cleaner Production*, 18(6), 540-543.

Van den Bergh, J. C. (2017). Green agrowth: removing the GDP-growth constraint on human progress. In *Handbook on Growth and Sustainability* (pp. 181-210). Edward Elgar Publishing.

Van Gemert, W., Molema, M., & Brouwer, A.E. (2024). *De kracht van het Noorden in 2040: scenario's voor de toekomst van de noordelijke economie*. Groningen:NOM

Van Hulst, M., & Yanow, D. (2016). From policy “frames” to “framing” theorizing a more dynamic, political approach. *The American Review of Public Administration*, 46(1), 92-112.

Van Parijs, P. (2000). A basic income for all. *Boston Review*, 25(5), 4-8.

Van Reeth, W., Van Gossum, P., Michels, H., Stevens, M., Alaerts, K., Vught, I., & Schneiders, A. (2023). *Evaluatiekader Natuurrapport 2023: Methodologie voor de evaluatie van beleidshefbomen, barrières en*

oplossingspaden voor transformatieve verandering.
Instituut voor Natuur en Bosonderzoek.

Van Wessel, M., Ho, W., & Tamás, P. A. (2023). Narrative Assessment: een nieuwe methode voor de evaluatie van pleitbezorging: Themareeks Methoden en benaderingen in de beleidsevaluatie, Dick Hanemaayer, Jos Mevissen, Valérie Pattyn (red.). *Beleidsonderzoek Online*, (11).

Vissenberg, C. (2023). Het omarmen van ongelijkheid als uitgangspunt. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 32(3).

Webb, R. (2019) *The Economics of Star Trek: The Proto-Post-Scarcity Economy*. Fifth Anniversary Edition Revised and Expanded with a Foreword by Manu Saadia. Independently published.

Weterings, A., van der Staak, M., Daalhuizen, F., Evenhuis, E., Thissen, M., & Verwoerd, L. (2022). *Keuzes bij het bevorderen van de brede welvaart in de regio*. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag.

White, S. (1997). Liberal equality, exploitation, and the case for an unconditional basic income. *Political Studies*, 45(2), 312-326.

Wilson, N., & McDaid, S. (2021). The mental health effects of a Universal Basic Income: A synthesis of the evidence from previous pilots. *Social Science & Medicine*, 287, 114374.

WWF - *Earth Overshoot Day 2024 falls on August 1st: Humanity's Critical Race to Restore Balance*:
<https://wwfcee.org/news/earth-overshoot-day-2024-falls-on-august-1st-humanitys-critical-race-to-restore-balance>

Zacarias-Farah, A., & Geyer-Allély, E. (2003). Household consumption patterns in OECD countries: trends and figures. *Journal of Cleaner Production*, 11(8), 819-827.

Ziai, A. (2007). *Exploring post-development*. London: Routledge.

Ziogas, T., Ballas, D., Koster, S., & Edzes, A. (2023). Happiness, space and place: Community area clustering and spillovers of life satisfaction in Canada. *Applied Research in Quality of Life*, 18(5), 2661-2704.

